

IZVLEČEK

Članek obravnava trinajst filmskih zapisov, ki jih je dr. Boris Kuhar, nekdanji ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja, med letoma 1963 in 1971 posnel na slovenskem etničnem ozemlju. Filme analizira z več zornih kotov (čas in kraj snemanja, osnovna vsebina in drugi vizualni podatki, vrsta zapisa, dolžina, način obnašanja ljudi pred kamero, tehnika snemanja). Osem filmskih enot je do danes ostalo nedotaknjenih (brez montažnih posegov) in nepredstavljenih, pet zmontiranih pa je dr. Kuhar že leta 1963 vključil v razstavo Južno Pohorje. Dr. Kuhar torej ni samo začetnik avdiovizualne dokumentacije v SEM, ampak je tudi prvi v Sloveniji uvedel namensko posnete filmske dokumente na razstavo.

Gljučne besede: film, etnološki film, filmski dokument, vizualna dokumentacija, muzejska razstava, etnologija

ABSTRACT

The article deals with thirteen film records made by Dr. Boris Kuhar, the director of the Slovene Ethnographic Museum from 1963 to 1971, in the Slovene ethnic territory. The films are analysed from several angles (time and location, basic contents and other visual data, type of record, duration, the behaviour of people in front of the camera, filming technique). To date eight films have remained untouched (i.e. unedited) and have not been presented yet, while five were edited and included by Dr. Kuhar in the exhibition "Južno Pohorje" in 1963. Dr. Kuhar was not only the pioneer of audio-visual documentation in SEM, but also the first in Slovenia to use purpose-shot film documents in an exhibition.

Key words: film, ethnological film, film document, visual documentation, museum exhibition, ethnology

Leta 2000 se je v Slovenskem etnografskem muzeju odprl Kustodiat za etnografski film. Tedaj sem poleg ostalega avdiovizualnega gradiva prevzela tudi filme dr. Borisa Kuharja. Ker v muzeju nimamo niti tehnične opreme za pregledovanje filma niti primernih pogojev za hranjenje, smo jih predali v hrambo Slovenskemu filmskemu arhivu pri Arhivu Republike Slovenije (SFA), jih skupaj z dr. Kuharjem identificirali in jih presneli na DVD in VHS format za muzejsko uporabo. Javnosti smo jih predstavili 16. oktobra 2003 na posebnem filmskem

večeru z dr. Kuharjem, nadvse dragoceni pa bodo tudi kot vizualni dokumenti določenih segmentov stalne razstave, ki bo odprta konec leta 2004.

Filmsko delovanje dr. Borisa Kuharja

264

Boris Kuhar, doktor etnologije, je bil direktor Slovenskega etnografskega muzeja od leta 1962 do 1987. Za to obdobje je značilna bogata razstavna dejavnost, ustanovitve Muzeja neevropskih zbirk v Goričanah, preimenovanje v Slovenski etnografski muzej (prej Etnografski muzej), veliko povečanje zbirk in uvedba filma v muzejsko delo. Zadnje je gotovo povezano z dejstvom, da je bil dr. Kuhar pred tem zaposlen na Radioteleviziji Ljubljana. Vse od njenega nastanka leta 1957 je delal kot scenarist in urednik, včasih tudi kot snemalec. Med drugim je napisal scenarij in režiral prvi etnografski film in sploh prvi dokumentarni film na slovenski televiziji, Borovo gostüvanje, ki je bil posnet leta 1958 v Moravcih.

Ko je bil dr. Kuhar zaposlen v muzeju, je obe področji vsebinsko povezoval. Za televizijo je pripravil več posebnih oddaj z etnološko vsebino, na primer neposredne prenose iz Slovenskega etnografskega muzeja, ki so se navezovali na razstave v muzeju. En je bil posvečen vraževerju na Slovenskem, drugi etnografskim značilnostim Južnega Pohorja, tretji slovenskim ljudskim maskam itd. V tem obdobju je bilo delo Slovenskega etnografskega muzeja medijsko gotovo najbolj bogato predstavljeno širši javnosti.

Po drugi strani je za muzejsko dokumentacijo najprej s svojo, potem pa z muzejsko kamero Bolex po Sloveniji beležil obrti, šege in delovne procese. Povedal je, da so bili ljudje na terenu pred kamero sproščeni. Ponavadi se je z njimi prej dogovoril za snemanje, pogosto pa so ga celo sami povabili. Kadar je snemal muzejsko dokumentacijo, se je prilagajal situaciji brez vnaprejšnje režije, ki je večinoma značilna za televizijsko produkcijo. Verjetno ni potrebno poudarjati, da imajo taki posnetki za etnologijo neprimerno večjo vrednost, ker so zabeležene situacije bolj avtentične. Televizijska snemanja so večinoma zahtevala tudi večjo ekipo ljudi, kar je gotovo bolj vplivalo na dogajanje pred kamero kot snemanje vizualne muzejske dokumentacije, ki ga je največkrat opravljal sam ali v sodelovanju s kustosom. Tudi luči je večinoma postavljala sam in po potrebi je zvok snemal na magnetofon.

V času, ko je bil dr. Kuhar direktor SEM, še ni bilo v navadi, da bi filmski medij vključevali v razstave. Leta 1963 so na razstavi Južno Pohorje ob posebnih večerih ali za napovedane skupine kazali tudi pet filmov s terena (prvih pet spodaj navedenih). Poleg tega so v Goričanah ob nedeljah večkrat organizirali projekcije etnografskih in dokumentarnih filmov o tujih deželah. Večinoma so si jih sposodili od Ameriške, Indonezijske ali drugih ambasad. Šestnajstmilimetrski filmski projektor so imeli v muzeju.

Na vprašanje, kakšen je bil splošni odnos do filma v muzeju in če so se takrat zavedali njegove dragocenosti, je dr. Kuhar dejal, da je vladalo podcenjevanje in da so na njegovo snemanje gledali bolj kot na igračkanje. Seveda je izrazil veliko zadovoljstvo, da je čas pokazal pravo vrednost filmskega medija v muzeju in s tem njegovemu delu dal nov pomen.

Filmski dokumenti dr. Borisa Kuharja

Filme, ki jih je dr. Kuhar posnel za Slovenski etnografski muzej, navajam po kronološkem vrstnem redu. Naslovu sledita letnica in kraj nastanka, potem pa se zvrstijo podatki o producentu, snemalcu, tehnični podatki in dolžina. Oznaka pomeni zaporedno številko, pod katero je originalni filmski zapis na obračilnem traku shranjen v Slovenskem filmskem arhivu. Dodajam tudi kratek opis vsebine.

Tkanje v Spodnjem Doliču pri Vitanju. 1963, Spodnji Dolič pri Vitanju. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, čb, nemi, 2'56s. Oznaka: SFA 4486.

Postopek tkanja pri Mutniku v Spodnjem Doliču pokaže Bernard Verboten.

Zadnje vauhanje v Sloveniji. 1963, Vitanje. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, čb, nemi, 5'. Oznaka: SFA 4485.

265

Obdelovanje lodna pri Hofbauerju v Vitanju, mehčanje, »ferbar« Alojz Hofbauer blago izpira v potoku. Stope za sukno v valjalnici poganja elektromotor.

Alojz Hofbauer razteguje resovino (foto: Boris Kuhar)

Coklar v Vitanju. 1963, Vitanje. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, VHS, čb, nemi, 3'. Oznaka: SFA 4478.

Ivan Pungartnik Hanzek v Vitanju izdeluje cikle iz javorjevega lesa in usnja.

Trenje in preja lanu. 1963, Spodnji Dolič pri Vitanju. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, čb, nemi, 36s. Oznaka: SFA 4477.

Terice lanu, kmet Peternež iz Spodnjega Doliča pri Vitanju oblečen v raševinasto srajco in hleče iz lodna, njegova žena prede, na posnetku tudi Marija Makarovič.

Coklar Ivan Pungartnik pri delu (foto: Boris Kuhar)

Peterneževa gospodinja pri preji (foto: Boris Kuhar)

267

Vrač Karl Denovnik pripravlja lonec za čaranje (foto: Boris Kuhar)

Dr. Boris Kuhar med udeleženci Borovega gostüvanja v Prekmurju leta 1964 (osebni arhiv dr. Borisa Kuharja)

Zadnji vrač na Pohorju. 1963, Spodnji Dolič pri Vitanju. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, čb, nemi, 43s. Oznaka: SFA 4479.

Vrač Karl Denovnik čara za lepo vreme – zakuri v loncu in z dimom odganja nevihto; na posnetku tudi etnologi pred domačijo, Marija Makarovič.

Borovo gostüvanje. 1964, Šalovci. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, čb, nemi, 2'28s. Oznaka: SFA 4474.

Iz gozda vlečejo bor v vas, ciganka, pozvačin, župnik, ženin in nevesta, doktor, medved, borov pop, sodeluje cela vas.

Ohcet v Škocjanu pri Turjaku. 1964, Škocjan pri Turjaku. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, čb, nemi, 2'33s. Oznaka: SFA 4473.

Ohcet s kamelo se dogaja pri Severju, brivec, ples, kamela, pogajajo se za njeno ceno.

Koline na Zabukovju. 1964/65, Škocjan pri Turjaku. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, barvni, nemi, 15'23s. Oznaka: SFA 4488.

Na Zabukovju nad Škocjanom pri Turjaku koljejo prašiča. Klavec je Alojz Sever-Baltkov, pomaga mu tudi sin. Postopki: razrez, »mavžanje«, odstranjevanje kože, razkosavanje, odstranitev špeha in ledvic, ženske perejo čreva in delajo krvavice. Vmes posnetki domačije, natakanje vode iz »štirne«, na koncu vsi nazdravijo.

Ekipa Slovenskega etnografskega muzeja na terenu v Koštaboni. 1965, Koštabona. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, čb, nemi, 1'37s. Oznaka: SFA 4475.

Panorama Koštabone, hiše, detajli, kamnite plastike, ekipa SEM, Gorazd Makarovič se pogovarja z domačini, Rado Mihevc in drugi etnologi.

Kurentija v Markovcih in na Ptuj. 1969/70, Markovci, Ptuj. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, barvni, nemi, 4'49s. Oznaka: SFA 4471.

Haloški kurenti, obhod hiš, pokač, orači ali plužarji, baba nosi deda, jajčar, kurent od blizu, vidna je tudi arhitektura s slamnato kritino na Ptujskem polju; Ptuj, trg, množica, pustarija.

Lučanje. 1970, Dolina pri Trstu. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, VHS, čb, nemi, 3'46s. Oznaka: SFA 4470.

Panorama vasi Dolina pri Trstu, arhitektura, dekleta in fantje se obmetavajo s pomarančami na štefanovo.

Sejem v Šentjerneju. 1970?, Šentjernej. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, čb, nemi, 11'44s. Oznaka: SFA 4484.

Živinski sejem v Šentjerneju, prodajalci, živina, štetje denarja, obiskovalci pijejo in jedo, kupujejo živino, gledajo čevlje, stojnice, suha roba, voz z vpreženimi voli.

269

Trgatev. 1971, Jeruzalem. SEM, kamera Boris Kuhar, 16mm, barvni, nemi, 8'15s. Oznaka: SFA 4487.

Trgatev v Jeruzalemu v Slovenskih goricah, vinogradi, brente, grozdje vozijo v prešo z voli, traktor, »fičko«.

Analiza filmskih dokumentov dr. Kuharja

Skupno gre za trinajst nemih filmskih zapisov s področja slovenske etnologije¹, ki jih je dr. Kuhar med letoma 1963 in 1971 posnel na 16-milimetrski filmski trak. Kraji snemanja so po Sloveniji razporejeni takole: Štajerska 7, Dolenjska 3, Primorska 2 in Prekmurje 1. Od dveh filmskih zapisov, posnetih na Primorskem, je bil eden (Lučanje) narejen na slovenskem etničnem ozemlju v Italiji.

Največ filmskih zapisov prikazuje delovne postopke in opravila (tkanje, vauhanje, izdelovanje cokel, trenje in prejo lanu, koline, trgatev) ter šege letnega in življenjskega cikla (borovo gostüvanje, kurentijo, lučanje, ohcet), po en pa čarovniško prakso, sejem in terensko delo muzealcev. Poleg tega na filmskih zapisih lahko razberemo tudi mnoge druge podatke. Za kulturo oblačenja so povedni vsi filmski zapisi: prvi štirje filmi prikazujejo izdelavo oblačil, delovna oblačila so zabeležena na prvih petih filmih, na Kolinah in Trgatvi, svečana oblačila na Ohceti, mestna pa na Lučanju. Sejem v Šentjerneju poleg oblačil beleži predvsem načine prodaje, komunikacijo med obiskovalci in različna prevozna sredstva. Tudi Trgatev prikazuje nekaj načinov nošnje tovorov in več vrst transportnih sredstev. Za preučevanje kulture prehranjevanja sta zanimiva predvsem Koline in Trgatev. Uživanje hrane in pijače vidimo na Sejmu, nazdravljanje poleg tega še na Kolinah. Kajenje je zabeleženo na Kolinah, Sejmu in na Trgatvi.

Filmi, ki dokumentirajo dejavnosti v zaprtem prostoru (Tkanje, Coklar, Trenje, Ohcet), prikazujejo samo ljudi v akciji. Kadar se dejavnosti dogajajo na odprtem prostoru, je zabeleženo tudi okolje. Ponavadi vidimo domačijo (Vauhanje, Zadnji

¹ Poleg tega smo našli tudi pet filmskih zapisov z afriško tematiko, ki pa niso predmet obravnave tega članka. Dr. Kuhar je povedal, da so to ostanki posnetkov za njegove prispevke na Televiziji Slovenija, ki bi jih drugače po montaži zavrgli. S področja Afrike je namreč posnel okrog petnajst filmov za televizijske oddaje, ki so shranjene v arhivu Televizije Slovenija.

vrač, Koline) ter naravno in/ali kulturno krajino (Borovo gostüvanje, Kurentija, Sejem, Trgatev). Lučanje in Ekipe SEM na terenu v Koštaboni okolje in predvsem arhitekturo dokumentirata izredno natančno. To je gotovo povezano s tem, da je imel snemalec na razpolago dovolj časa: v primeru Lučanja zato, ker je čakal, da se bo akcija začela, v primeru Ekipe SEM v Koštaboni pa zato, ker je bilo dogajanje časovno in prostorsko razpršeno. Komunikacija muzealcev z ljudmi na terenu je poleg tega zabeležena tudi v dveh filmih s Pohorja: *Trenje* in *preja lanu* ter *Zadnji vrač* na Pohorju.

270 Deset filmov je črno-belih, trije pa so barvni. Ni logičnega pravila, katere vsebine so posnete na črno-beli film in katere na barvnega. Preseneča namreč, da so barvni filmski zapisi časovno posejani med črno-bele. Dr. Kuhar je razložil, da je na teren vzel tisti film, ki je bil pač na razpolago. Pokaže se tudi, da so se črno-beli zapisi ohranili relativno boljše kot barvni. Izgleda, da barvni filmski trak tedaj še ni bil tako kvaliteten in je ločljivost slike slabša. To je še posebno očitno pri filmu *Koline*, ki je bil posnet prvi.

Dolžine filmov so pogosto odvisne od količine traku, ki ga je imel dr. Kuhar na razpolago. Pri nekaterih filmih (*Ohcet*, *Trgatev*, *Borovo gostüvanje*) je prav očitno, da se dogodek ne zaključí. Je zmanjkalo traku ali morda nismo odkrili vseh posnetih kolutov? *Ohcet* prikazuje samo nekaj sekvenc; ob ogledu je dr. Kuhar napovedal razbitje vrča, vendar ni zabeleženo. *Trgatev* se je po Kuharjevih besedah nadaljevala s starim načinom prešanja grozdja z nogami, vendar tega ne vidimo. Tudi pri *Borovem gostüvanju* se posnetki končajo, preden je šega zaključena. Za primerjavo sem si lahko ogledala šest let starejši televizijski film z enakim naslovom². Ta poroko z borom predstavi bolj celovito, zato pa na račun medijske prepričljivosti žrtvuje nekaj avtentičnosti: poleg obsežnega komentarja v offu ima dodano tudi glasbo, v nekaterih segmentih pa je videti dokaj zrežiran (dialogi med nevesto in ženinom).

Prav ti zrežirani dialogi v televizijskem dokumentarcu še okrepijo nasprotni vtis, ki ga dajejo obravnavani filmi, namreč da se ljudje pred kamero obnašajo naravno. Pri posnetkih množice (*Borovo gostüvanje*, *Kurentija*, *Lučanje*, *Sejem*) naravno obnašanje navsezadnje zajema tudi poglede v kamero. Kadar ljudje opazijo, da jih nekdo snema, je bolj naravno, da pogledajo kamero in snemalca, kot da se pretvarjajo, da se ne dogaja nič posebnega. Izrazita komunikacija s kamero je opazna na *Ohceti*, kjer so svatje že precej dobre volje. Tipična skupina protagonistov, ki se ponavadi svobodno spogledujejo s kamero, so otroci (*Koline*, *Kurentija*, *Trgatev*).

Dr. Kuhar ima izrazit smisel za snemanje tako ljudi kot tudi dogajanja in okolja. Ljudi zna okarakterizirati z detajli rok in obraza, postopke predstavi celovito, okolje dokumentira natančno. Pri njegovem načinu snemanja ne gre za preprosto opazovanje dogajanja s kamero (tedanja tehnika temu tudi ni bila naklonjena), ampak določen postopek razgradi v posamezne kadre, posnete v različnih planih in pod različnimi koti, da bi jih potem v montaži sestavil v celostno pripoved.

² *Borovo gostüvanje*. 1958, Moravci. TVS, scenarij in režija Boris Kuhar, kamera Franjo Meglič, Boris Gorjup, 16 mm, zvočni, 12'.

Glede tega ga je bistveno zaznamovala televizijska izkušnja. To se nanaša predvsem na prvih pet filmskih dokumentov, ki so urejeni v pripoved, zanimivo pa je, da je filmski izraz kasnejših posnetkov manj izčiščen.

V primerjavi s preprostostjo in avtomatiko snemanja z modernimi video ali digitalnimi kamerami je bilo snemanje s filmsko kamero precej bolj zahtevno. Dr. Kuhar se je prilagajal situaciji, včasih je snemal s kamero na stativu, včasih pa »z roke«. Filmske kamere niso omogočale »zumiranja«. Dr. Kuhar je imel tri različne objektivne, ki jih je po potrebi menjal. Če je hotel izpostaviti detajl in ga umestiti v celoto, je posnel več kadrov. Tak primer je letnica nad vrati v filmu Trgatev: najprej je posnel hišo, potem napis 1869 in nazadnje portal. Poleg slike v barvah današnje kamere avtomatično snemajo tudi zvok, značilnost obravnavanih posnetkov pa je odsotnost vsakega zvoka. Dr. Kuhar je to pomanjkljivost presegel tako, da je govor in šume ob različnih opravilih snemal na magnetofonski trak. Žal zvočni posnetki niso ohranjeni.

271

Od trinajstih filmskih dokumentov je zmontiranih³ samo prvih pet z južnega Pohorja. V slovenskem prostoru so to prvi filmski dokumenti, ki so bili namensko posneti za etnološko razstavo. Poleg tega so bili vklopljeni v polurni direktni prenos iz Etnografskega muzeja pod naslovom Ostanki starih običajev – o rezultatih raziskovanja na Pohorju, ki je bil predvajan 22. 11. 1963⁴. Osem filmskih zapisov je ostalo v obliki terenskega gradiva in nikoli niso bili javno predstavljeni.

Filmi dr. Kuharja imajo danes veliko dokumentarno vrednost, saj beležijo mnoge ne več ohranjene ali pa precej spremenjene kulturne prvine. V Slovenskem etnografskem muzeju jih bomo na stalni razstavi uporabili kot vizualne dokumente, ki pričajo o načinu življenja v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.

Filmsko delovanje dr. Borisa Kuharja v okviru muzeja je bilo doslej povsem prezrto, zato je prav, da ga prepoznamo kot začetnika terenskih snemanj v muzeju in kot etnologa, ki je v Sloveniji naredil prve namenske filmske zapise za etnološko razstavo.

Zahvala

Za sodelovanje pri razkrivanju podatkov o filmskih dokumentih se zahvaljujem:

njegovemu avtorju dr. Borisu Kuharju,

mag. Lojzu Teršanu in Marti Rau Selič iz Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije,

Jožici Hafner iz Službe za arhiviranje in dokumentacijo na Televiziji Slovenija,

Barbari Sosič iz Oddelka za dokumentacijo v Slovenskem etnografskem muzeju.

REFERENCE

- (B.n.a.), Razstave etnografskega muzeja, *Slovenski etnograf* XXXII, Ljubljana 1980–1982, str. 219–231.
BOROVO gostüvanje. 1958. Moravci. TVS, scenarij in režija Boris Kuhar, kamera Franjo Meglič, Boris Gorjup, 16 mm, zvočni, 12'.

³ Podatki o montažerju niso znani.

⁴ Oddaja ni ohranjena.

KUHAR, Boris, Borovo gostüvanje, Ob spremembah, ki jih prinaša čas, *Slovenski etnograf XVI–XVII*, Ljubljana 1964, str. 133–148.

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana, *Slovenski etnografski muzej – sprehodi skozi čas in le delno skozi prostor = The Slovene Ethnographic Museum – a journey through time and only partly through space = Le Musée ethnographique slovène – promenade à traverset en partie à travers l'espace*, Ljubljana 1993.

BESEDA O AVTORICI

Nadja Valentinčič Furlan, dipl. etnologinja in kulturna antropologinja. Z etnografskim filmom se je srečala med študijem na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete. Diplomirala je z raziskavo bivalne kulture v študentskem naselju v Rožni dolini in rezultate kot prva na Oddelku predstavila z videofilmom, ki ga je dopolnjevala obširna pisna naloga. Zaposlila se je v Službi za arhiviranje in dokumentacijo na Televiziji Slovenija. S Slovenskim etnografskim muzejem je deset let sodelovala kot snemalka in realizatorica etnografskih filmov, leta 2000 pa se je v muzeju tudi zaposlila kot kustodinja za etnografski film.

272

ABOUT THE AUTHOR

Nadja Valentinčič Furlan has a degree in ethnology and cultural anthropology. She became interested in ethnographic films during her studies at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts in Ljubljana. She obtained her degree with a research into the dwelling culture on the campus in Rožna dolina (Ljubljana), and she was the first at the Department to present the results with a video film which complemented her extensive written dissertation. Her first employment was with the Archive and Documentation Service of TV Slovenia. For ten years she co-operated with the Slovene Ethnographic Museum as a cameraman and author of ethnographic films, and she has been employed by the museum as curator of ethnographic films since 2000.